

JUHÁSZ IMRE

A szerződési szabadság alkotmányos összefüggései – kitekintéssel a magánjog polgári fejlődésének törvénykezési szervezeti alapfeltételeire

The Constitutional Context of Freedom of Contract – With a Look at the Basic Conditions for the Legislative Organization of the Civil Development of Private Law

Abstract: A typical example of the achievements of Hungary's historical constitution is the legal background – referenced in this study – provided by the contemporary Hungarian procedural law, which established the framework for the development of the uncodified Hungarian private law until the end of World War II in the 19th and the 20th centuries.

This framework – in particular the role and practice of the Curia – sometimes posed a challenge for Grosschmid, which he did not ignore. For example, in the context of a Full Court Decision, he explained that the Curia is not entitled to set existing laws aside, even if it considers them obsolete.

The historical constitution has taken on a new function of interpretation of the Fundamental Law as of 2012, and this makes the Constitutional Court's decisions relating to Article M of the Fundamental Law and freedom of contract particularly interesting, of which this paper presents those that have perhaps received less attention so far.

From these decisions, it can also be concluded that, as freedom of contract follows from Article M and Article XIII(1) of the Fundamental Law, it is not considered a fundamental right, but it enjoys the protection of the Fundamental Law as an independent constitutional right and is a right guaranteed by the Fundamental Law, the violation of which is a ground for a constitutional complaint.

Keywords: historical constitution, Full Court Decision of the Curia, freedom of contract, right guaranteed by the Fundamental Law, constitutional complaint

Összefoglaló: Magyarország történeti alkotmánya vívmányainak egyik jellemző példája a – jelen tanulmányban is felhívott – korabeli magyar perjogi törvényekben biztosított jogszabályi háttér, amely a kodifikálatlan magyar magánjog II. világháború végéig tartó XIX-XX. századi fejlődéséhez keretet adott.

Ez a keret – elsősorban a Kúria szerepe és gyakorlata – időnként Grosschmid számára is kihívást jelentett, amelyet nem is hagyott szó nélkül. Így pl. egy Teljes Ülési Határozat kapcsán fejtette ki, hogy a Kúria nem jogosult hatályos törvények félretételére még akkor sem, ha azokat elavultnak tartja.

A történeti alkotmány új, Alaptörvény-értelmezési funkciót kapott 2012-től, és ez különösen érdekessé teszi az Alaptörvény M) cikkéhez és a szerződési szabadsághoz kapcsolódó alkotmánybíróági határozatokat, amelyek

közül jelen írás azokat mutatja be, amelyek eddig talán kevesebb figyelmet kaptak. Ezekből a határozatokból is megállapítható, hogy mivel a szerződési szabadság az Alaptörvény M) cikkéből és a XIII. cikk (1) bekezdéséből következik, nem minősül alapvető jognak, azonban önálló alkotmányos jogként élvezi az Alaptörvény védelmét, és olyan Alaptörvényben biztosított jognak minősül, amelynek sérelmére alkotmányjogi panasz alapítható.

Kulcsszavak: történeti alkotmány, Kúria Teljes Ülési Határozata, szerződési szabadság, Alaptörvényben biztosított jog, alkotmányjogi panasz

„[...] a jog nem mesterség, hanem műveltség dolga, a műveltség pedig egy és oszthatatlan, s téves gondolat azt hinni, hogy a jogot tanulva tanulhatjuk meg, a jogot művelődve tanulhatjuk meg. Ne jogot tanuljatok, hanem jogi műveltséget.” [Grosschmid Béni]

Mint az közismert, Magyarországnak nem volt chartális alkotmánya írott és kodifikált formában (igaz, az Osztrák Polgári Törvénykönyvhöz –továbbiakban: OPTK) hasonló polgári jogi kódexe sem).¹ A történeti alkotmány azonban évszázadokon át betöltötte szerepét, és nem teljesedhetek volna ki nélküle sem a magánjogi kodifikációs törekvések, sem a magánjogi jogalkalmazás (beleértve a törvénykezést is). Az sem vitatható, hogy az Alaptörvény hatálybalépésével új szerepet – alkotmányértelmező szerepet – kapott történeti alkotmányunk, illetve annak vívmányai.

1. A történeti alkotmány vívmányai

A különböző névvel illetett perjogi törvényeink – amelyeknek számos rendelkezése előkelő helyet foglal el történeti alkotmányunk vívmányai sorában – figyelmet érdemelnek a magánjog fejlődése szempontjából is. Ezen állítást két nagyszabású törvény felidézésével támaszthatjuk alá. Szilárd meggyőződésem, hogy ha Grosschmid (Zsögöd) Béni korát és magánjogát meg akarjuk érteni, és egyben azt is látni kívánjuk, mivé lett a szerződési szabadság a XXI. század első negyedére, akkor éppúgy nem kerülhetjük meg a XIX. századi, kiegyezés utáni perjogi törvényekben véghezvitt – és a törvénykezés szervezetét és belső viszonyrendszerét érintő – sarkalatos változtatásokat, miként Alkotmánybíróságunk e tárgyban 2012 óta született határozatait. Úgy vélem, hogy ezek a szabályok és főleg hatásuk rokon jegyeket mutatnak azzal a jelen-séggel, amit a magánjog „*alkotmányjogiasodásaként*”² szoktak leírni.

1 Itt és most nincs időnk arra, hogy az OPTK szűkebb értelemben vett magyarországi és erdélyi szerepét, illetve annak hatásait bővebben kifejtjük, de ne feledjük, hogy a II. bécsi döntésig Észak-Erdélyben hatályban volt az egykor oktrojált törvény (a román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdélyben pedig 1943-ig).

2 LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*, Szent István Társulat, Budapest, 2013, 22–24.

A kiegyezés után gyorstalpaló módon született meg az 1868. évi LIV. tc. (Ptr.), amely a polgári törvénykezési rendtartás nevet kapta és mindenki ideiglenesnek szánta (1915-ig hatályban maradt).

Az évtizedekig tartó kodifikációs folyamat miatt időközi jelleggel novelláris szinten kellett belenyúlni a rendszerbe. Ezek közül az 1881. évi LIX. tc.-et kell kiemelnünk, amely a magánjogi jogalkalmazás szempontjából is nagy jelentőséggel bírt. E tc. bár formálisan a Ptr.-t módosította, számos bírósági szervezeti kérdést (pl. a Kúria és a két Tábla viszonyának rendezése) is szabályozott, de a legfontosabb magánjogi szempontból az volt, hogy az alsóbb bíróságokra kötelező döntvényalkotási joggal megnyílt az út a kodifikált és a jórészt nem kodifikált (szokásjogi) magánjog – kapitalista viszonyoknak megfelelő – egységesítése irányába.³ Ennek továbbfejlesztését jelentette az 1890. évi XXV. tc., amely 11-re emelte az ítélőtáblák számát, és előírta: ha a Tábla „utolsó fokú” bíróságként járt el, akkor teljes ülésben dönt, és azt saját tanácsai követni kötelesek, míg a többi ítélőtáblát, az igazságügy-minisztert és a Kúria elnökét közléssel, illetve felterjesztéssel kellett tájékoztatni.⁴ Így a Kúria teljes ülése – ha szükségesnek látta – intézkedhetett a jogegység érdekében.

3 1881. évi LIX. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868:LIV. törvénycikk módosítása tárgyában

„4. § Az igazságszolgáltatás egyöntetűségének megóvása végett, a vitás elvi kérdések, a magy. kir. Curia polgári tanácsainak teljes ülésében döntenek el.

Ha ilyen vitás elvi kérdés valamely ügynek elintézése alkalmával merül fel: ugy a tanács többségének, mint a tanács elnökének jogában áll, a vitás elvi kérdést az ügy elintézése előtt, a teljes ülés eldöntése elé terjeszteni.

Ezen felül a magyar kir. Curia elnöke, ha ellentétes elvi alapokon nyugvó határozatokról nyer tudomást, a vitás elvi kérdés eldöntése végett, a teljes ülést késedelem nélkül egybehívja.

A teljes ülés elvi megállapodásai, az ügyek eldöntésénél irányadók.

Az igazságügyminister felhatalmaztatik, hogy a teljes tanács alakításának, a teljes ülési tárgyak előadásának, a tanácskozás és szavazás rendjének, a határozat hitelesítésének, a döntvénykönyv vezetetésének, és a döntvények közzétételének módzatait, a m. kir. Curia meghallgatása után, rendeleti uton állapíthassa meg.”

4 1890. évi XXV. törvénycikk a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről

„13. § A kir. ítélőtábla azokban az ügyekben, melyekben a törvény szerint mint utolsó foku bíróság jár el, a felmerült vitás elvi jelentőségű jogkérdéseket teljes ülésben dönti el.

A teljes ülés elvi megállapodását az illető kir. tábla tanácsai mindaddig követni tartoznak, míg azt újabb teljes ülési megállapodás meg nem változtatja.

Mindenik kir. ítélőtábla köteles elvi megállapodását a többi kir. ítélőtáblával közölni, s azt ugy a kir. igazságügyministerhez, mint a kir. curia elnökéhez fölterjeszteni.

Ha akár a kir. igazságügyminister, akár a kir. curia elnöke arról győződnek meg, hogy az egyes kir. ítélőtáblák ellentétes elvi jelentőségű megállapodásra jutottak: haladéknél intézkednek, hogy a jogegység megóvása végett a felmerült kérdés a kir. curia megfelelő teljes ülése elé terjesztessék.

A kir. curia teljes ülési megállapodását a kir. ítélőtáblák mindaddig követni tartoznak, míg azt a kir. curia újabb teljes ülési megállapodással meg nem változtatja.

Bármelyik kir. ítélőtábla teljes ülése, a szavazatoknak legalább kétharmadrészevel hozott határozata alapján, a kir. curia teljes ülési megállapodásának megváltoztatása céljából indokolt felterjesztést tehet, mely esetben a kérdés a kir. curia megfelelő teljes ülése által újból eldöntendő.

Egyebekben a kir. tábla és a kir. curia teljes üléseinek egybehívására, alakítására, az eljárásra, a határozathozatalra és a teljes ülések megállapodásainak megváltoztatására vonatkozó részletes intézkedéseket az igazságügyminister rendelettel állapítja meg.”

Ezután vagy tán éppen ezért tudott saját lábra állni a magánjogi szerződéses viták (azaz a kötelmi jog) vonatkozásában a magyar jogalkalmazás. Az egységesítést nagyban segítette a briliánsra sikerült Polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. tc., amelynek hatályba léptető törvénye (1912. évi LIV. tc.) akként rendelkezett, hogy – az ítéletátlák döntvényalkotási jogának egyidejű megszüntetése mellett – hivatalos döntvénytárban kell közzétenni a Kúria Teljes Ülési Határozatait, jogegységi döntéseit és egyéb elvi határozatait.⁵ Érdekesség, hogy a hatályba léptető törvény rögtöni hatállyal alkalmazandó volt, és így a Kúria még békeévben kezdhette el a korábbi bírósági határozatok és jogszabály-értelmezések felülvizsgálatának gigászi munkáját. Ennek során felhasználhatta az 1900-ra elkészült Magyar Általános Polgári Törvénykönyv első, második (1913) és harmadik (1914) tervezetét. A közismert 1928-as változat pedig egyértelmű diadalútra indulhatott a kodifikáció utolsó lépésének elmaradása ellenére. Ugyanakkor – mielőtt e diadalút hallatán megelégedetten „hátradölnénk” – arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a hön áhított egységes jogalkalmazás nem termett egyik napról a másikra, és nem nélkülözte a konfliktusokat sem.

Példának okáért Grosschmidnak is voltak problémái a Kúria jogegységesítési gyakorlatával. Észrevétele és kritikája megalapozottságára és tartósságára jellemző, hogy még 1941-ben is előszeretettel hivatkozták a szakirodalomban az 1896-os 63. sz. TÜH kapcsán általa kifejtetteket, ahol nem kevesebbet állított, mint azt, hogy a Kúria a holtkézi „*törvények tarthatatlanságát és belső elavultságát bizonyos momentumokból mint saját meggyőződését, közvetlen következtetéssel vezeti le, holott alkotmányunk értelmében a bíróság csakis a törvényerejű szokás alapján helyezkedhetik szembe a törvénnyel (1869: IV. t.-c. 19. §.), s arra, hogy fennálló törvényeket félretegyen – belsőleg bár mily elavultaknak itéli is ezeket – nem jogosult.*” A szillogizmus – Grosschmid szerint „*bármilyen vaskövetkezetességgel bizonyít is, nem sajtolhat ki magából több igazságot, mint ami tételeiben külön-külön megvan. Erős kapocs; de csak kapocs. Amit a bíró keres, az túl van a kapcon: az alsó- és a felsőtétel mélyén. Vajjon, hogy ide elérjen, nem kell-e túllépnie a logika technikai mechanizmusán?*”⁶

Az egységes joggyakorlat biztosítása azóta is nehéz feladat, de a régi perjogi kapcsolódási pontokra most elsősorban azért tértem ki, hogy megidézzük, milyen közegben és milyen alkotmányos felhatalmazással kellett Grosschmidnak és társainak a kereskedelmi és a kötelmi jogot új utakra vezetni. A *lex consuetudo mercatorum* okán már

5 1912. évi LIV. törvénycikk a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről

„78. § A kir. Kúria teljes ülési határozataiból, jogegységi határozataiból és egyéb elvi határozataiból hivatalos gyűjteményt kell készíteni, illetőleg büntető ügyekben az 1907:XVIII. tc. 4. §-a alapján készített hivatalos gyűjteményt folytatni. A gyűjteménybe felveendő elvi határozatokat bizottság választja ki. A polgári jogi bizottság elnöke a kir. Kúria polgári szakosztályának vezetője, tagjai a kir. Kúria polgári tanácsainak vezetői és a koronaügyész vagy helyettese; a büntetőjogi bizottság elnöke a kir. Kúria büntető szakosztályának vezetője, tagjai pedig a kir. Kúria büntető tanácsainak vezetői és a koronaügyész vagy helyettese. A gyűjteményt mint a kir. Kúriának hivatalos kiadványát az igazságügyminister teszi közzé. A kiválasztásnál és a közzétételnél követendő eljárást az igazságügyminister rendelettel szabályozza.”

6 SZABÓ József: *A jogászi gondolkodás bölcselete*, Acta Universitatis Szegediensis, Tomus XVI. Fasc., 2. 1941, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem barátainak köre, 7.

Alljon itt a magyar magánjog kútfőiről, illetve a jogszokás mint magánjogi kútfőről szóló fejezet vonatkozó része eredetiben:

amúgy is létező és komoly előzményi étellel bíró kereskedelmi jog területén – talán az „örökölt törést” tovább mélyítve – legalább a jogalkotó is „besegített” és egyes elemekben a rendszerváltást is megelőző kereskedelmi törvény született, amely a szerződési szabadság és a magánautonómia talaján állt.⁷ Az 1928-as Magánjogi törvényjavaslatnak pedig már szembe kellett néznie a szerződési szabadság korlátaival is.⁸

Kódex híján a kötelmi jog vonatkozásában megmaradtak az előbbieken említett gyakorlati megoldásformák, egyfajta szerves fejlődést biztosítva, amely természetesen nem nélkülözhetette a szilárd elvi-tudományos alapokat.

2. Az Alaptörvény M) cikke és annak alkotmánybíróági gyakorlata

A szerződési vagy másként szerződéses szabadság magánjogunk régi társutasa/ alapkérdése. A történeti alkotmányt fentiekben megidéző alapvetés után „átugorva” 80-100 – a jogirodalom által többé-kevésbé feldolgozott – évet, szinte az egész XX. századot, amely átformálta a szerződési szabadságot, szinte „menetből” fordulhatunk rá Alaptörvényünk M) cikkének (1) és (2) bekezdéséhez kapcsolódó alkotmánybíróági gyakorlatára, és ily módon vesszük alkotmányossági górcső alá magánjogunk ezen régi problematikáját.⁹

Előrebocsátom, hogy a szakirodalom egy jelentős része – álláspontom szerint – nem tulajdonít kellő jelentőséget annak, hogy 2012-ben hatályba lépett az Alaptörvény, és ezzel az ideiglenes Alkotmány és ahhoz fűződő alkotmánybíróági határozatok joghatási megszűntek (ez utóbbi 2013. április 1-től a 4. Alaptörvény-módosítással). Ennek okán – tisztelet a kivételnél¹⁰ – inkább az 1990–2000-es évek alkotmánybíróági határozatait citálják. Itt és most ezzel a gyakorlattal szakítani kívánunk. Ne feledjük, hogy

*„A mi ellen észrevétel emelendő, az az, hogy a Curia következtetése tárgyát tévesztette el. A menyiben magára az érdemleges kérdésre vagyis a végeredményre következtet a saját meggyőződésével. Azaz kihagyja azon láncszemet, a mely itt a lényeg, tudniillik, hogy a jogi közmeggyőződést kellett volna konstatálnia. Mert az 1869. évi IV. törvénycikk 19. paragrafusa értelmében csakis a 'törvényre-
rejű szokás', mint kiemelt, az, a melynek alapjára a bíróság szemben a törvényekkel állhat, nem pedig saját a jogtétel érdemére, s illetőleg a jogtétel belső elavultságára, vagyis tarthatatlanságára vonatkozó következtetéseit.”* GROSSCHMIED: i. m., 472.

7 Lásd. az 1875. évi XXXVII. törvénycikk a kereskedelmi törvényről 265. §-át.

8 SZALMA József: *A szerződéskötési autonómia az európai és a magyar jogban*, Acta Conventus de Iure Civili, Tomus 4, 2005, 39.

9 A gyűjtés kizárólag csak 2012. január 1-jét követően elfogadott alkotmánybíróági határozatok tartalmaz, azzal a megkötéssel, hogy a határozatok – az érdemi döntés mellett – nem érdemi döntést is tartalmazhatnak. A határozatok ismertetése kifejezetten az M) cikkel kapcsolatos alkotmánybíróági megállapításokra fókuszál, így nem, vagy csak felületesen tér ki az ügyek egyéb alapjogi vonatkozásaira. Igyekeztem olyan határozatokat felhívni, amelyek ritkábban szerepelnek a szakirodalmi hivatkozásokban.

10 Ez alól üdítő kivétel pl. Vékás Lajos, aki nemrég megjelent tanulmányában kifejezetten a 2012 utáni alkotmánybíróági határozatokat vizsgálja, igaz, elsősorban azért, mert az alkotmányjogi panaszra vonatkozó szabályok változását is magával hozta az Alaptörvény hatálybalépése. Lásd bővebben: VÉKÁS Lajos: *A magánjog kihívásai – Történeti visszapillantás és mérleg*, Magyar Jog, 2023/7–8., 398.

az ideiglenes Alkotmányhoz képest az Alaptörvény hármas értelmezési keretet ír elő, így egyértelmű, hogy 2012. január 1. előtti határozatok ennek az értelmezési keretnek nem feleltek meg, hiszen sem a Nemzeti Hitvallás, sem a történeti alkotmány vívmányai nem szerepeltek az értelmezési alapok között. Az igazsághoz tartozik, hogy az Alkotmánybíróság 2012-től jobb esetben csak nehezen ocsúdott, rosszabb esetben pedig (akkori többségi álláspont és később a 13/2013 (VI. 17.). AB határozatban foglaltak sokszor formális alkalmazásával) tudatosan igyekezett a korábbi határozatait átmenteni a jövőre. Akár így, akár úgy, de ez a folyamat (illetve ha volt ilyen törekvés, akkor e törekvés) – a 4. Alaptörvény-módosítás ellenére is – elég komoly sikereket könyvelhet el.

Az alábbiakban felhívott AB határozatok válogatásánál az ismétlések elkerülése érdekében igyekeztem figyelemmel lenni arra, hogy Vékás Lajos professzor nemrég megjelent, témába vágó cikkében¹¹ több jelentős AB határozatot megidézett. E határozatokat csak annyiban érintem, amennyiben azokat feltétlen szükséges.

2.1. 3192/2012. (VII. 26.) AB határozat, tárgy: parkolási díj, ea. alkotmánybíró: dr. Dienes-Oehm Egon

Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata során az ideiglenes Alkotmány¹² 9. § (1) bekezdésének rendelkezéséből vezette le a szerződési szabadság jogát. Ennek értelmében „Magyarország gazdasága olyan piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül.” Az ideiglenes Alkotmány hivatkozott rendelkezésével kapcsolatban az Alkotmánybíróság kimondta, hogy „az Alkotmány 9. § (1) bekezdése a magyar gazdaságot a tervezés előnyeit is felhasználó piacgazdaságnak minősíti. A piacgazdaság lényegi eleme a szerződési szabadság.” (13/1990. (VI. 18.) AB határozat, ABH 1990, 54, 55.)

A tárgyi határozat az új Alaptörvény ellenére nem ment túl a korábbi határozatokon, alapvetéseken, és megállapította, hogy a piacgazdaság, illetve az Alaptörvény M) cikke által védett vállalkozás és verseny szabadsága működésének elengedhetetlen feltétele a szerződési szabadság, ennek következtében annak is az Alaptörvény védelmét kell élveznie.

2.2. 8/2014. (III. 20.) AB határozat, tárgy: devizahitel, alaptörvény-értelmezés, ea. alkotmánybíró: dr. Paczolay Péter

A Kormány nevében a közigazgatási és igazságügyi miniszter indítványozta, hogy az Alkotmánybíróság értelmezze az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdését (továbbá a II. cikkét és a B) cikk (1) bekezdését.) Az indítvány részletesen ismertette az Alaptörvény értelmezésének a Kormány szerint indokául szolgáló konkrét problémát, amely a fennálló devizahitelekkel összefüggésben merült fel. Itt és most azonban a témánk szempontjából fontos általánosabb megállapításokra fókuszálnánk. A határozat szerint az Alaptörvénynek az egész jogrendszert át kell hatnia, és normáinak a jogrendszer

11 VÉKÁS: *i. m.*, 398.

12 1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmánya.

egészében érvényesülniük kell. Ez az érvényesülés eltérő a közjogban és a magánjogban. Míg a közjogban az Alaptörvény általában közvetlenül érvényesül, addig a magánjogban közvetetten, az Alaptörvényben szereplő alapvető jogok és alkotmányos értékek (I. cikk (1) és (3) bekezdés) átsugárzása folytán, a magánjogi normák értelmezése útján.

Az AB kifejtette, hogy az a vita, miszerint az alapjogok és az államcélok a magánjogra hatással vannak-e, ma már csak arról folyik, hogyan van hatással az alkotmány a magánjogi viszonyokra. Az megerősítette a jogirodalomban már megfogalmazott tételt,¹³ miszerint az Alaptörvényben foglalt jogok a magánjog generálklauzuláin¹⁴ keresztül képesek beszűrődni a magánjog rendszerébe. Ahol azonban a generálklauzula alkalmazására sincs lehetőség, ott a magánjogban nem érvényesülhet az ún. (közvetlen) horizontális hatály elve, más megközelítésben a Drittwirkung.¹⁵ Az AB megidézve fenntartotta korábbi – de már az Alaptörvény égisze alatt keletkezett – megállapítását: „a szerződéseken, mint jogi kereteken keresztül megvalósuló gazdasági verseny fogyasztóvédelmi célú korlátozásának alkotmányos alapjait teremtette meg az Alaptörvény M cikkének (2) bekezdése, anélkül azonban, hogy konkrét fogyasztói jogosultságokat megfogalmazott volna. Mind a gazdasági verseny, mind a fogyasztói jogok védelme olyan állami kötelezettség, amelyhez külön nevesített alapjogok is kapcsolódnak (pl. vállalkozáshoz való jog (XII. cikk), tulajdon védelme (XIII. cikk)). Önmagában ebből a rendelkezésből tehát nem vezethető le, hogy egy szerződéses jogviszonyban miként kell a jogokat és kötelezettségeket a fogyasztó és a vele szerződő fél között elosztani, miként kell a fogyasztói érdekek védelmét érvényre juttatni.” (3175/2013. (X. 9.) AB határozat, Indokolás (10)).

A határozatban az is rögzítésre került, hogy az Alaptörvényben az M) cikk nem a *Szabadság és felelősség* címet viselő részben, vagyis nem az alapjogok között helyezkedik el. Ezen túlmenően az M) cikk (2) bekezdése mindkét mondatának az alánya „Magyarország, amely védi a fogyasztók jogait”. Az is megállapítható, hogy az M) cikk (2) bekezdése általánosságban, gyűjtőfogalomként, konkrét fogyasztói jog nevesítése nélkül,

13 Claus-Wilhelm CANARIS: *Grundrechte und Privatrecht. Eine Zwischenbilanz*. De Gruyter, Berlin–New York, 1999, 98. és VÉKÁS Lajos: *A szerződési szabadság alkotmányos korlátai*, Jogtudományi Közlöny, 1999/2, 53–60.

14 A generálklauzulák vagy jogelvek alkalmazási területük szerinti harmadik „réteget” azok képezik, amelyek egyes jogágakon belül, csupán e jogág egy részterületére vonatkoznak. Ilyen pl. a szerződésalkötési szabadság (SZALMA: *i. m.*, 9–95.). E „belső” jogelv korlátozását a francia jogban a l'ordre public (közrend, közérdek) elve szabja meg. Ennek az intézménynek a magyar jogban talán a jóerkölcs jelentéséhez, rendeltetéséhez mint a szerződésalkötési szabadság felső korlátjához van a legtöbb köze. (SZALMA József: *A jószokások (jóerkölcs) és a közrend megsértésének következményei a magyar polgári jogban*, Magyar Jog, 2011/7, 387–412.)

15 Az alapjogok vertikális hatálya azt jelenti, hogy az alapjogok az egyének és az állam (szervei) közötti jogvitákban érvényesíthetők (vertikális hatály), és ebben az esetben az egyén a jogosult, az állam a kötelezett. A (közvetlen) horizontális hatály elismerése azt jelentené, hogy két magánfél jogvitájában is érvényesíthetővé válnak az alapjogok, így a jogviszony mindkét oldalára magánfél kerül. A szakirodalomban erősen vitatott a Drittwirkung, azaz az alapjogok (közvetlen) horizontális hatályának elismerése. Ez ugyanis azt jelentené, hogy elismerjük a magánjogi jogalanyok alapjogi kötöttségét és az alapjogok magánjogi érvényességét. Lásd erről LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Dialóg-Campus, Budapest–Pécs, 1997, 161. és VÉKÁS: *A szerződési szabadság...*, *i. m.*, 53–60.

többes számban említi a fogyasztók „jogait”, mint amelyek tárgyai a védelemnek, és amelyeknek a védelmére az állami cselekvésnek irányulnia kell. Másrészről az M) cikk (2) bekezdése „fogyasztókról” szól, és így a kollektív fogyasztói jogokra, a kollektív fogyasztói jogorvoslati mechanizmusokra emlékeztet. Ebből következően az M) cikk (2) bekezdése úgy értelmezhető, hogy más országok alkotmányjaiban alapvető jogként megfogalmazott, nevesített fogyasztói jogok (így jellemzően a jó minőségű áruhoz és szolgáltatáshoz, ezzel kapcsolatban a felvilágosításhoz és tájékoztatáshoz, az egészség, a biztonság és a gazdasági érdekek védelméhez, illetve a kártérítéshez való jog) az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése alapján közvetlenül nem, hanem csak más jogszabály közbejöttével érvényesíthetők magánszemélyeknek a szerződéses kapcsolataira. Az AB egyébként ezt a megközelítést alkalmazta akkor is, amikor megsemmisítette a Főv. Ítélőtábla ítéletét az ún. Rendőrképmás I. (28/2014. (IX. 29.) AB határozat) ügyben, mondván, hogy a rendes bíróságok gyakorlata tölti meg tartalommal a „polgári jog rendelkezéseit”.

2.3. 3248/2014. (X. 14.) AB határozat, tárgy: kártyahasználat banki díja, ea. alkotmánybíró: dr. Salamon László

Az indítványozó Abtv. 26. § (2) bekezdése szerinti alkotmányjogi panaszában megfogalmazott álláspontja szerint a bevezetett díjmaximum megállapítása az Alaptörvény M) cikk (1) bekezdésének (az abból levezetett szerződési szabadság), illetve (2) bekezdésének (gazdasági verseny szabadsága), valamint B) cikk (1) bekezdésének (jogbiztonság) sérelmét okozza.

A szerződési szabadság sérelme tekintetében az indítványozó kifejtette, hogy a bankkártyás fizetési rendszer olyan komplex, polgári jogi szerződéseken alapuló szerződéses kapcsolatrendszer, amelynek létrejöttékor a megállapodások alapvető részét képezik a bankközi jutalékok. Álláspontja szerint ezekbe a polgári jogi (szerződéses) jogviszonyokba a jogalkotó csak szigorú feltételek mellett avatkozhat be. *„Nem kétségbe vonva azt, hogy Magyarország gazdasági berendezkedése külön alaptörvényi rendelkezés hiányában is piacgazdaságnak minősül, kérdéses, hogy az Alkotmány 9. § (1) bekezdésével megegyező tartalmú szabály hiányában az Alaptörvény milyen – logikusan, mennyivel enyhébb – feltételeket szab a fennálló szerződések tartalmának jogszabály útján történő módosításához”* (3248/2014. (X. 14.) AB határozat, Indokolás (14)). Ezzel kapcsolatban az indítvány ismertette a *clausula rebus sic stantibus* elvének megfelelő, az alkotmánybírói gyakorlat által is elismert – a 8/2014. (III. 20.) AB határozatban megerősített – azon feltételeket, amelyek együttes fennállása szükséges ahhoz, hogy az állam a szerződéses jogviszonyokba a jogalkotás eszközével beavatkozzon. Az indítványozó szerint ezek a feltételek (körülmények valamely fél jogos érdekét sértő alapvető megváltozása; azok előre nem látható és széles körű, társadalmi méretű jellege; a beavatkozás alkotmányosan indokolt és kivételes volta; a másik fél lényeges, jogos érdekeinek szem előtt tartása) a jelen esetben nem álltak fenn, ezért a rendelkezés sérti az Alaptörvény M) cikk (1) bekezdését.

Az AB megállapította, hogy a támadott szabályozás a szerződési szabadságba való állami beavatkozással kapcsolatos alkotmányos követelményrendszert érintő 8/2014. (III. 20.) AB határozat alapját képező problémakörtől (devizahitelek helyzetének tömeges ellehetetlenülése) jelentős eltéréseket mutatott. Az AB szerint a támadott rendelkezések

és a szerződési szabadság mint Alaptörvény által is védendő jog között csak távoli, áttételes, alkotmányjogi relevanciával nem bíró kapcsolat volt megállapítható. A fentiektől függetlenül az Alkotmánybíróság megjegyezte, hogy a már megkötött szerződések absztrakt értelemben vett érinthetetlensége, azaz a *pacta sunt servanda* elvének érvényesülése még a tágabb értelemben vett szerződési szabadság aspektusában sem korlátozhatatlan alapelv. A szerződési szabadság a fentebb írtaknak megfelelően olyan alkotmányos védelem alatt álló jog, melynek korlátozási lehetősége is szélesebb körű, mint az alapvető jogok esetében. Ennek határa a jogállamiság követelményének alapvető érvényesülésénél húzódik, melyet az Alkotmánybíróság megítélése szerint a támadott szabályozás egyébként nem lépett át. Mindezekre tekintettel az Alkotmánybíróság az Alaptörvény M) cikk (1) bekezdésével kapcsolatos panaszleletet elutasította.

2.4. 3298/2014. (XI. 11.) AB határozat, tárgy: haszonbérleti szerződés megváltoztatása, ea. alkotmánybíró: dr. Szalay Péter

A Kunszentmiklósi Járásbíróság az előtte folyamatban lévő ügyben (bírói kezdeményezés) fordult az Alkotmánybírósághoz, amelyben indítványozta a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (a továbbiakban: Tftv.) 2013. december 16. napján hatályos 18/A. § (2) bekezdése alaptörvény-ellenességének megállapítását, a támadott jogszabályi rendelkezés megsemmisítését és alkalmazásának kizárását a bíróság előtt folyamatban lévő ügyben.

Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy a Magyarország gazdasági alaprendjét meghatározó Alaptörvény M) cikkéből következő szerződési szabadság – mint a piacgazdasági lényegi eleme (sajnos mindezt 1990-es határozatából eredeztetve: 13/1990. (VI. 18.) AB határozat, ABH 1990, 54, 55.) – (nevesítetlen) alkotmányos jog, de nem minősül alapjognak, mivel az Alkotmánybíróság azt nem alapvető jogot tartalmazó rendelkezésből vezette le. Éppen ezért nem alkalmazandó rá az alapvető jogok korlátozhatóságáról rendelkező I. cikk (3) bekezdése sem, vagyis a szerződési szabadságnak még lényeges tartalma is korlátozható. (Tetézve a bajt, ennek alátámasztására számos 2012 előtti jogeset került felhívásra.) Az AB szerint ebből következik az is, hogy a szerződési szabadság mint önálló alkotmányos jog védelmi szintje más, és a nevesített alapvető jogokon és alkotmányos intézményeken keresztül jut érvényre. Az AB hangsúlyozta, hogy közvetlenül a szerződési szabadságra mint alkotmányos jogra az alapvető jogok megsértéséhez hasonló alkotmány sérelem nem alapozható, illetve a szerződési szabadság korlátozása akkor lehet alaptörvény-ellenes, ha a korlátozásnak nincs alapos oka, illetve a korlátozás nem ésszerű. Ezen eset kapcsán jól kitapintható a bírói kezdeményezés és az alkotmányjogi panasz alkotmánybírói kezelése közti különbség.

2.5. 33/2015. (XII. 3.) AB határozat, tárgy: devizahitel átváltása, ea. alkotmánybíró: dr. Lenkovich Barnabás

Az Alkotmánybírósághoz több száz alkotmányjogi panasz érkezett magánszemélyektől az Abtv. 26. § (2) bekezdése alapján az egyes fogyasztói kölcsönszerződések devizanemének módosulásával és a kamatszabályokkal kapcsolatos kérdések rendezéséről

szóló 2014. évi LXXVII. törvény (a továbbiakban: Tv.) egyes rendelkezéseivel – az ún. forintosítás szabályaival – összefüggésben.

Az AB határozatában ismét kitért arra, hogy a szerződési szabadságra hivatkozással alkotmányjogi panasz benyújtható-e, mivel az Alaptörvény alapjogokról szóló részében e jog kifejezetten nem került szabályozásra. Ennek során visszanyúlt az ideiglenes Alkotmány 9. § (1) bekezdésében biztosított piacgazdaság lényegi elemeire és arra, hogy a szerződési szabadság önálló alkotmányos jognak (de nem alapvető jognak) minősül, a szerződési szabadság – amely jellegénél fogva szoros kapcsolatban áll a vállalkozás szabadságával is – az AB szerint továbbiakban is élvezzi az Alaptörvény védelmét. A piacgazdaság, és így az Alaptörvény M) cikke által védett vállalkozás és verseny szabadsága működésének elengedhetetlen feltétele a szerződési szabadság, amely ennek következtében szintén élvezzi az Alaptörvény védelmét. Ezt támasztják alá a szerződési szabadságnak a Ptk.-ban foglalt garanciális szabályai is (lásd bővebben: 3192/2012. (VII. 26.) AB határozat, Indokolás (15)–(21)). A 3298/2014. (XI. 11.) AB határozat a fentieket megerősítve úgy fogalmazott, hogy *„a Magyarország gazdasági alaprendjét meghatározó Alaptörvény M) cikkéből következő szerződési szabadság – mint a piacgazdasági lényegi eleme (13/1990. (VI. 18.) AB határozat, ABH 1990, 54, 55.) – (nevesítetlen) alkotmányos jog, de nem minősül alapjognak, mivel az Alkotmánybíróság azt nem alapvető jogot tartalmazó rendelkezésből vezette le”* (3298/2014. (XI. 11.) AB határozat, Indokolás (29)). Az Alkotmánybíróság – korábbi gyakorlatára utalva – ezzel összhangban azt is rögzítette, hogy *„közvetlenül a szerződési szabadságra, mint alkotmányos jogra, az alapvető jogok megsértéséhez hasonló alkotmánysérelem nem alapozható [...]”* (3298/2014. (XI. 11.) AB határozat, Indokolás (29)). Ez azonban nem azt jelenti, hogy alkotmányjogi panaszban e jog ne lenne hivatkozható,¹⁶ hanem azt, hogy egyrészt *„nem alkalmazandó rá az alapvető jogok korlátozhatóságáról rendelkező I. cikk (3) bekezdése sem, vagyis a szerződési szabadságnak még lényeges tartalma is korlátozható”,* illetve hogy *„a szerződési szabadság mint önálló alkotmányos jog védelmi szintje más, [...] korlátozása akkor lehet alaptörvény-ellenes, ha a korlátozásnak nincs alapos oka, a korlátozás nem ésszerű”* (3298/2014. (XI. 11.) AB határozat, Indokolás (29)). A szerződési szabadság emellett szoros összefüggésben áll az Alaptörvény által védett tulajdonhoz való joggal is. Az Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdése a tulajdon szabadságát, a tulajdonosok magánautonómiájának a védelmét is garantálja. A tulajdon egyik részjogosítványa a tulajdonosi „rendelkezés” szabadsága, amelynek szükségszerű tartalmi eleme a szerződési szabadság. Az AB ismételtén aláhúzta, hogy a szerződési szabadság az Alaptörvény M) cikkéből és a XIII. cikk (1) bekezdéséből következik, tehát nem alapvető jog, azonban önálló alkotmányos jogként élvezzi az Alaptörvény védelmét, és olyan, Alaptörvényben biztosított jognak minősül, amelynek sérelmére az Abtv. szerinti alkotmányjogi panasz alapítható. A korlátozás alkotmányossága azonban nem az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése alapján, hanem – figyelemmel a közérdekre is – az ésszerűségi tesztet alkalmazva bírálendő el.

16 Utal e körben az Alkotmánybíróság például a 3048/2013. (II. 28.) AB határozatra, amely a végtörlesztés tekintetében a szerződési szabadság sérelmét állító alkotmányjogi panaszokat elbírálta, Indokolás (32)(37).

Mindezek alapján az Alkotmánybíróság – összhangban korábbi gyakorlatával (vö. pl. 3048/2013. (II. 28.) AB határozat) – az Alaptörvény M) cikkéből levezetett szerződési szabadságra mint Alaptörvényben biztosított jogra alapított alkotmányjogi panaszok érdemi elbírálásának nem látta akadályát.¹⁷

2.6. 3065/2016. (IV. 11.) AB határozat, tárgy: orvosi műhiba, kártérítési járadék, ea. alkotmánybíró: dr. Lenkovics Barnabás

Az indítványozó előadta, hogy kiskorúként – orvosi műhiba szenvedő alanyaként – kártérítésként járadékot ítélt meg a szülei részére. Az indítványozó apja – miután az indítványozó kikerült szülei háztartásából – azt kérte az alperestől, hogy a járadékot ne a szülőknek, hanem közvetlenül az indítványozónak folyósítsák. Az alperes ezt csak azzal a feltétellel tette meg, ha közvetlenül az indítványozóval köthet megállapodást erről. Annak ellenére, hogy ez a fentiek szerint meg is történt, az indítványozó 2008-ban a kártérítési járadék felemelése és nem vagyoni kár megtérítése iránt keresetet nyújtott be, amelyet az általa sérelmezett ítéletek jogerősen elutasítottak. Az AB megállapította, hogy a panaszban támadott ítéletek az indítványozónak a megállapodásra vonatkozó lehetőségét, vagyis a szerződési szabadságát nem korlátozták. Az a körülmény, hogy a támadott ítéletek az engedményezett követelést és annak módosítását nem az indítványozó saját kárigényeként értelmezték, az eljáró bíróságok mérlegelési kompetenciájába tartozó kérdés, és nem sértette az alkotmányos jogként elismert szerződési szabadságot. Önmagában az a tény, hogy a bíróság nem osztja az indítványozó álláspontját egy adott kérdés jogi megítélését illetően (az engedményezésről vagy a kártérítési megállapodásról), nem értelmezhető a szerződési szabadság sérelmeként. Mindezek alapján az Alkotmánybíróság az indítványt az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdésében foglaltak sérelmére hivatkozó részében is elutasította.

2.7. 22/2018. (XI. 20.) AB határozat, tárgy: haszonbérleti szerződés, ea. alkotmánybíró: dr. Sulyok Tamás

Az utólagos normakontroll-indítványt 56 országgyűlési képviselő terjesztette elő. Indítványukban a Ptk. (2013. évi V. tv.) hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről szóló 2013. évi CLXXVII. törvény és a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvénnyel összefüggő egyes rendelkezésekről és átmeneti szabályokról szóló 2013. évi CCXII. törvény módosításáról szóló 2015. évi CCXX. törvény (a továbbiakban: Módtv.) egésze alaptörvény-ellenességének megállapítását és a hatálybalépésének időpontjára visszamenőleges hatályú megsemmisítését kérték. A Módtv. alaptörvény-ellenességét az indítványozók többek között az M) cikk (2) bekezdésére alapozták.

¹⁷ Tekintettel azonban arra, hogy az Alkotmánybíróság a fent kifejtettek szerint a szerződési szabadságot az Alaptörvény M) cikkéből vezette le, megállapította, hogy az indítványokban hivatkozott érvek alapján a támadott jogszabályi rendelkezések és a panaszban felhívott, az Alaptörvény II. cikkében biztosított emberi méltósághoz való jog között érdemi alkotmányossági összefüggés nincs, ezért a kérelmeket ebben a vonatkozásban elutasította.

Az indítványozók álláspontja szerint a Módtv. rendelkezései a földbérleti szerződések esetében az „azonnali szerződésmódosítás” lehetőségének törvényi biztosításával figyelmen kívül hagyták azokat a kritériumokat, amelyeket az Alkotmánybíróság korábbi határozataiban a jogszabály által történő alkotmányos szerződésmódosítás tekintetében meghatározott (*clausula rebus sic stantibus*, jelentős érdeksérelem, a jogalkotói beavatkozás szükségessége stb.). Mindezek alapján az indítvány szerint a Módtv. rendelkezései sértik az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdésében foglaltakat.

Az AB megerősítette, hogy töretlen gyakorlata szerint a szerződési szabadság az Alaptörvény M) cikke alapján védelmet élvez (3192/2012. (VII. 26.) AB határozat, Indokolás (18)). Az Alkotmánybíróság – olyan ügyben, amelyben nemzetközi válság következtében Magyarországon előállt jelentős, kivételes és súlyos helyzetre reagáló jogszabály volt a vizsgálat tárgya – kifejtette azt is, hogy az állam jogszabállyal a szerződések tartalmát kivételesen változtathatja meg, de csak ugyanolyan feltételek fennállása esetén, mint amilyen feltételek fennállását a bírósági úton való szerződésmódosítás is megkövetel (3048/2013. (II. 28.) AB határozat, Indokolás (33), (36)).

Ebből következően rögzítette az AB, hogy a tartós jogviszonyok jogszabállyal történő alakítására ezután is a *clausula rebus sic stantibus* tételének alkalmazásával kerülhet sor. De a jogalkotó – akárcsak a bíróság – is csak akkor jogosult a fennálló és tartós szerződési jogviszonyokat módosítani, ha a szerződéskötést követően beállott valamely körülmény folytán a szerződés változatlan tartalommal történő fenntartása valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti, illetve a körülményváltozás nem volt észszerűen előrelátható, továbbá, ha az túlmegy a normális változás kockázatán. A jogszabályi beavatkozásnak pedig további feltétele, hogy a lényeges körülményváltozás társadalmi méretű legyen, vagyis a szerződések nagy tömegét érintse. A törvényhozó feladata meghatározni és egyúttal felelőssége eldönteni, hogy melyek azok a területek, amelyeken a beavatkozás már jogalkotási követelmény. Azt pedig, hogy a beavatkozás feltételei alkotmányosan fennállnak-e, köteles bizonyítani. Vita esetén viszont az Alkotmánybíróság jogosult a beavatkozás alkotmányosságát eldönteni, ugyanúgy, ahogy a konkrét, egyes szerződésekben a (korábbi) Ptk. 241. §-a alapján esetenként a bíróság jár el, és a feltételek fennállása esetén módosítja a szerződések tartalmát.

És ezzel keretes szerkezetként visszatértünk a 8/2014. (III. 20.) AB alaphatározathoz, amelyre a tárgyi indokolásban az alábbiak szerint rá is erősített az AB: Az Alkotmánybíróság szerint a fentiekben kifejtett elvek nem azt jelentik, hogy a Ptk. válna alkotmányos mércévé a szerződésekbe való állami beavatkozás megítélésénél, hanem csak azt, hogy a jogbiztonság követelményei, a szerződéses szabadság, a megkötött szerződés teljesítésébe vetett bizalom akkor érvényesülnek, ha az egyedi szerződések bírói úton való módosítása feltételeitől a jogalkotó a szerződések tömegének módosításakor sem térhet el. Ugyanakkor a törvényi úton történő szerződésmódosításnak is, amennyire lehet, mindegyik fél méltányos érdekeit figyelembe kell vennie, vagyis az ilyen szerződésmódosításnak is érdekegyensúlyra kell törekednie a megváltozott körülmények mellett (8/2014. (III. 20.) AB határozat, Indokolás, (90)-(91)).

3. Epilógus

Eddig a vonatkozó határozatok felidézése – a teljesség igénye nélkül. Persze az érintett, de általánosságban az elmúlt 100 év állami beavatkozásai mögött is – miként arra Harmathy és Vékás professzorok már rámutattak – a magánjogot érő gazdasági és társadalmi kihívások (világháborúk, gazdasági válságok, Covid-19 stb.) állnak. És akkor még az államszocializmus okozta rombolást nem is említettük, amely igazi „fából vaskarikaként” megvalósította a „*magántulajdon nélküli magánjogot*”.¹⁸ Még egyszer és utoljára: az állam beavatkozásának az oka lehet éppen járványügyi vagy ideológiai, vagy „csak” az éppen ügyeletes gazdasági válság; egy biztos: szerződési szabadságunk nem érinthetetlen – és bizony az esetek többségében talán éppen a jogkereső ember érdekében... A XX. század nyilvánvalóvá tette, hogy „*a szerződés nem az ügyletkötő felek pusztá magánügye többé, hanem a nemzetgazdaság egyik mozzanata, és a feleknek amellett, hogy saját érdekeiket előmozdítják, az ország érdekeit is figyelembe kell venniük. Aki honfitársait indokolatlanul megrövidíti, az rajta keresztül az egész nemzetgazdaságot, azaz hazáját is megkárosítja. A magánjog ezzel megszűnt az önzés bibliája lenni, aminek Heinrich Heine (1799–1856) költői iróniája a római Corpus Jurist nevezte.*”¹⁹

Irodalomjegyzék

1. Claus-Wilhelm CANARIS: *Grundrechte und Privatrecht. Eine Zwischenbilanz*. De Gruyter, Berlin–New York, 1999, 98.
2. GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*, Athenaeum, Budapest, 1905, 472.
3. HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 314.
4. LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*, Szent István Társulat, Budapest, 2013, 22–24.
5. LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Dialóg-Campus, Budapest–Pécs, 1997, 161.
6. SZABÓ József: *A jogász gondolkodás bölcselete*, Acta Universitatis Szegediensis, Tomus XVI. Fasc., 2. 1941, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem barátainak köre, 7.
7. SZALMA József: *A jószokások (jóerkölcs) és a közrend megsértésének következményei a magyar polgári jogban*, Magyar Jog, 2011/7, 387–412.
8. SZALMA József: *A szerződéskötési autonómia az európai és a magyar jogban*, Acta Conventus de Iure Civili, Tomus 4, 2005, 39.
9. SZALMA József: *Szerződéskötési autonómia az európai és a magyar jogban*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, ÁJK, Polgári Jogi és Eljárásjogi Tanszék, 2005, 9–95.
10. VÉKÁS Lajos: *A magánjog kihívásai – Történeti visszapillantás és mérleg*, Magyar Jog, 2023/7–8, 398.

¹⁸ VÉKÁS: *A magánjog kihívásai...*, i. m., 398.

¹⁹ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 314.

11. VÉKÁS Lajos: *A szerződési szabadság alkotmányos korlátai*, Jogtudományi Közlöny, 1999/2, 53–60.

Felhasznált jogszabályok és alkotmánybíróági határozatok jegyzéke

1. 1875. évi XXXVII. törvénycikk a kereskedelmi törvényről
2. 1881. évi LIX. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868:LIV. Törvénycikk módosítása tárgyában
3. 1890. évi XXV. törvénycikk a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről
4. 1912. évi LIV. törvénycikk a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről
5. 1949. évi XX. törvény: A Magyar Köztársaság Alkotmánya
6. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
7. 13/1990. (VI. 18.) AB határozat, ABH 1990, 54, 55.
8. 3192/2012. (VII. 26.) AB határozat
9. 13/2013 (VI.17). AB határozat
10. 3048/2013. (II. 28.) AB határozat
11. 3175/2013. (X. 9.) AB határozat
12. 8/2014. (III. 20.) AB határozat
13. 28/2014. (IX. 29.) AB határozat
14. 3248/2014. (X. 14.) AB határozat
15. 3298/2014. (XI. 11.) AB határozat
16. 33/2015. (XII. 3.) AB határozat
17. 3065/2016. (IV. 11.) AB határozat
18. 22/2018. (XI. 20.) AB határozat